



СОНЯ БАЕВА

ЕДНА СТРАНИЦА ОТ ЖИВОТА НА П. Р. СЛАВЕЙКОВ

„В това време, в което патриотизмът е станал основен патос на живота, и любовта, и поезията трябвало да бъдат свързани с него. . .“

В. Г. Белински

В своята студия за К. Фотинов Ив. Шишманов нарече сенки образите на нашите възрожденци, които той с такава любов умееше да извлича от мрака на миналото. И това беше вярно. Какво друго, ако не сянка за нас е ликът на Паисий например? Какво знаем ние за неговия жизнен път? Едва ли нещо повече от онова, което той сам написа за себе си в своята „История“. Това до голяма степен може да се отнесе и за по-голямата част от представителите на нашето Възраждане. А те бяха изключителни личности. За да разберем правилно епохата, в която те живяха, а също и техните произведения, ние непременно трябва да почувствуваме не само писателя, но и човека с неговите отличителни качества, преживявания и темперамент. Необходимо е изследователят да види творческата индивидуалност на писателя в нейното неповторимо своеобразие, в нейната връзка със закономерностите на литературното развитие. Ето защо, напоследък придобива такова голямо значение последователното проучване на творческата и жизнена биография на писателя. И именно тук, в този аспект на изследователската работа често отпадат редица общопризнати рецепти, „точно“ установяващи метода на писателя, неговия мироглед, съотношението на пропорциите на една или друга страна от литературния процес.

Петко Р. Славейков е един от нашите възрожденски дейатели, за които знаем много повече, отколкото за останалите. Живата му и колоритна автобиография, големият му архив и богата кореспонденция ни разкриха редица страни от жизнения му път. Но въпреки това, все още има какво да се прибави към вече известното. Сравнително слабо например познаваме годините, прекарани от Славейков в Цариград, като редактор на в. „Македония“ — най-зрелите и вдъхновени години от живота му, когато неговата дейност става българска история. През това забележително време в жизнения път на поета се преплита образът на една жена, който става за него единствен и неповторим. Споменът за нея отдавна вече е затрупан под тежкия пласт на годините и поради това не малко усилия положихме, за да разберем оная връзка, която така здраво и завинаги ги е свързвала, скрита под бурена на клеветата и неразбирането.

„Клеветили са ме много, жестоко и несправедливо, но аз никога не се отместих от онова, в което вярвах, не се побоях от тези клевети, не измених на убеждението си“ — изповядва на едно място народният будител.

Но в клеветата е заредена страшна сила, понякога неоспорима в продължение на дълги години. Все още стоят напечатани хулите срещу Славейков на страниците на възрожденския цариградски печат. А за нас днес е съвсем ясно какво представлява нравственият лик на Хаджи Иванчо Пенчович и Тъпчилещов, нравствеността и моралът на религиозните поучителни и евангелски книги, от позициите на които така жестоко са критикували тогава Славейков.

Името на Катерина пръв споменава в нашата научна литература Д. Косев, в своята ценна монография за П. Р. Славейков. Неотдавна в „Литературен архив“, т. I, бяха публикувани още някои данни за нея от Н. Табаков и С. Баева. Сведенията обаче се ограничаваха само с изясняне на отделни факти, без да се придружават те от авторски коментар. В книгата си за П. Р. Славейков, Св. Славейкова пише за „семейни неприятности, които докарвали поета дори до самоубийство“, но повече от това не казва. Така въпросът остава открит.

Дълго време ние търсехме да намерим нещо за Катерина, да попаднем на някакъв документ, който би ни дал възможност да видим духовния ѝ лик, да разберем характера на дружбата ѝ със Славейков. Дали наистина нейният образ се покриваше с данните, списания и убежденията, които бяха достигнали до нас? Всичко, на което бяхме попаднали, не можеше да ни разкрие повече от известното, въпреки че у нас живееше вече образът на една необикновена духовна връзка, на един силен драматичен конфликт. Но как да докажем това? Читателят може да си представи колко голяма беше радостта ни, когато попаднахме на един ръкопис-стихотворение за Катерина. Макар и слабо в художествено отношение, то беше изповед, която идваше да потвърди нашите предположения.

Но нека започнем от начало.

Към края на 1866 г. в печатницата на в. „Македония“, в Цариград, дошла една българка. Тя търсила Славейков. Идвала от Букурещ да се бори за освобождението на своя мъж, хвърлен в цариградската тъмница за революционна дейност. В какво се състояла революционната дейност на Катерининия мъж и дали Славейков е успял да му помогне с нещо, не е известно. Знаем само, че той я приел на работа в своята печатница, а по-късно я оставил да живее при него. От К. Салгънджиев, един от учениците на Славейков, който също му помагал в печатницата, узнаваме, че през 1866 г., гръко-караменният Иоаким Кара Ягдъ получил от Високата порта позволение да издава на български език вестник. Петко Славейков се сдружил с него и така било сложено началото на в. „Македония“. За тази цел Славейков успял да купи и своя печатница. Същият Салгънджиев, в писмото си до сина на Славейков Иван, разказва: „Работата на баща Ви се удвои и утрои и тя стана извън силите му, щом пое на себе си учителско място в българското училище на Фенер, за което цел и нае втора квартира близо татък негде до Фенер, а може би и защото при него намери подслон една пристигнала от Румъния българка на име Катерина, която, както тогава се говореше, дошла в Цариград, за да бъде близо до мъжа си и да работи за освобождението му от затвора, в който бе хвърлен, обвинен за съучастничество в Тайния революционен комитет. Сега баща Ви работеше усилено и дено и ноще, и можеше с труда си да посрещне тежките разноски на вестникът и печатницата, но уви! Напразно трошеше баща Ви гърди в работа. Каквото изкареше сякаш потъваше в дъл-земи. Дълговете по вестника, за печатницата и други нужди поглъща-

ха всичко и пак не оставах, а още по-лошото беше, че от ден на ден дълговете растяха — знак на бързо обедняване и свършено опропастяване. И на всичко това идеше на помощ и туй, дето баща Ви, като един от първите дейци по черковний въпрос често и със седмици се отклоняваше от собствената си работа, за да тича по тоя въпрос. . . За да бъде близо до Смесения съвет, който заседаваше в Орта-Къой, гдето квартируаха и повечето народни представители по черковний въпрос, баща Ви биде принуден да премести квартирата си в Орта-Къой, гдето се озова и поменатата горе твърде мистериозна и загадъчна жена.¹

Тук, в Орта-къой, заедно със Славейков дошла да живее и по-малката сестра на Катерина, която скоро се оженила за неговия словослагател Иван. В своите спомени, озаглавени „Моята биография“, Тодор Икономов пише, че като участник в привременния съвет през 1870 г., останал в Цариград близо четиридесет дена. Той наел стая в Орта-къой, в дома, гдето живеели Георги Груев, Брадински и други българи. Наред с тях живеел и Славейков със „своите аркадашки Екатерина и нейната по-малка сестра“.² За Катерина споменава и Светослав Миларов. Първата глава от неговата книга „Спомени от цариградските тъмници“ започва така: „Втория ден на Възкресение г. 1870 бях на обед при г. Петка Рачева, писател и вестникар български. Той живееше в една тясна, двукатна къща на ъгълът между две тесни и нечисти улици, в един от най-ненаредените цариградски квартали, недалече от големия кербан-сарай Балкапан хан. Госпожа К. . . , роднината на Рачева, която живееше при него, турна подир обед две големи чаши пред нас, напълни ги със срязани и обелени ябълки и ги заля с черно, вкусно пашалиманско вино. Ние вадохме с пръсти резени от ябълките и сърбахме по-малко, че продължихме разговорът си весело и задоволно. . . “

Това са годините от живота на Славейков, за които С. С. Бобчев, който никога не е споделял идеите на поета признава: „Всичко, или почти всичко в Цариград и България се завърта около него. В Цариград той беше най-буният, най-откровеният и независим представител на българската идея. Имаше и други пишущи братя, появиха се в това време и нови таланти, нови публицисти³. . . но отпечатъка на всичката тази епоха в нашата публицистика е Славейковски.“

През всичкото това време до него и с него е била Катерина. Тук, в кипежа на борбата, той споделя разочарования и успехи с нея. Тя го е следвала навсякъде в странствуванията му, насърчавала го е, изхождайки от позициите на високо гражданско съзнание, което той възпитавал у нея. Тяхната дружба крепнела и разцъфтявала, свързвайки ги с нерушимата връзка на идейното разбирателство.

В този извънредно сложен исторически момент никой от редакторите на българския периодичен печат в Цариград не се е намирал в по-трудно положение от редактора на в. „Македония“. Не желайки да измени основната линия на своя вестник — „да дава направление на обществената борба в България“ и насочвайки тази борба все по-ясно към правилния й път, Славейков си създал много и опасни врагове. Той се е борил против Турция, в нейната столица, против търговско-чорбаджийското съсло-

¹ Арх. ПРС. папка XVIII, Спомените на К. Салгънджиев.

² ДБВК — БИА, ф. № 19, арх. ед. № 1, л. 103; Н. Табаков, Лит. архив, т. I, 1959, стр. 275.

³ Юбилеен сборник за петдесетгодишнината на българската журналистика, София, 1894 г., стр. 36.

вие, което поради това го лишило от подкрепата си, против гръцките фанариоти, които са го оплитали с подлите си сплетни и клевети. И на връх на всичко, крайно непрактичен, заобиколен с користи хора, които го използвали, претрупан от работа, той живеел в постоянна нужда. Към 1872 г. Славейков изпаднал в много тежко материално състояние. Започнал вече да не се явява в печатницата, нито в редакцията на вестника, които от ранна сутрин до късна вечер били буквално блокирани от кредитори. Отивал в печатницата само късно вечер, когато нямало никой да го чака, нито обядвал, нито вечерял, работил цяла нощ, за да пригответи материал за вестника, и преди съмване пак изчезвал, „Как се измъчваше този човек през това мъчно време, разказва неговият ученик Салгънджиев, е за неописване, само близките до него знаеха. Аз често го оплаквах, без да мога да му помогна. . . Забележителен, но странен факт бе, че когато биваше най-много опечален и прекарваше тежки минути, тогава именно неговото перо ставаше неподражаемо. Най-пламенните политически статии, стихотворения, критики и отговори на някои списания и вестници биваха написвани, когато той е бивал цял в тревога“.

В тези тежки, но вдъхновени дни, когато политическите разбирания на Славейков и вестникът му все повече и повече намирали допирни точки с в. „Свобода“, срещу него въстава целият цариградски печат. Неговите неприятели започнали дори да го клеветят за връзките му с революционерите от Букурещ, а също и за дружбата му с Катерина, в която те виждали също политически елемент. Така Ив. Найденов, редакторът на в. „Право“ пише, че Славейков „прави частни събрания“ и „праща писма до незнам кой и къде“. Иванчо Хаджи Пенчович пише, че „би могъл да се обърне към царския закон, за да покаже на прочутия по цяла България с безнравствеността си и безстыдността си Славейков, що ще каже вестникарско възпитание и какви трябва да са качествата на този човек, който държи перо в ръката си за да просвещава цял един народ.“ Марко Д. Балабанов също пише против Славейков в името на „обществената нравственост“. Само Любен Каравелов го защитава от тези клевети в един от фейлетоните „Знаеш ли кои сме?“ — „Частният живот на поета, пише той, принадлежи нему, а само явният му, може да бъде разглеждан“.¹

През 1871 г., когато българският народ в борба с фанариотите спечели най-после своята черковна независимост, се появила нова опасност. Българските чорбаджии, достатъчно богати и вещи в държавните работи, енергични и честолубиви, без да се водят от каквато и да е по-висока народна идея, веднага успели да вземат властта в свои ръце и Хаджи Иванчо Пенчович стъпил в Екзархията, като диктатор, комуто трябвало да се покорява и самият екзарх. „За в една нощ, разказва Св. Миларов в своята книга, видяхме ние плодът на полувековната ни борба, също и сами нас си, загубени на игра и то в най-честитото време, когато именно и можеше нещо да се направи. Защото смятахме, че щом се закрепим черковната ни победа, тутакси да турим на дневен ред политическото ни питане... Нашата „Македония“ стоеше тогава на върха на своята светлост и мощ. Целият народ гледаше на нея като на бляскава звезда, която посредством темницата, що покриваше презаплетените източни отношения, му показваше пътя, по който трябваше да крачи напред към своето бъдеще. И българските патриоти отсекоха щото „Македония“ да се обърне за час и да се хвърли със всичка сила върху вътрешния душманин, който застрашаваше спечелената ни победа. Според това, — нейният редактор г.

¹ Свобода, г. III, бр. 5 от 29. VII. 1872 г.; бр. 6 от 5. VIII. 1872 г.

Славейков, изпрати ми в тъмницата един къс преглед на ситуацията, с поръчка да напиша наспоред това една статия за вестникът. Аз побързах и я написах под заглавие „Двете касти и власти“.¹

Ударен право в сърцето, Хаджи Иванчо Пенчович започнал борба на живот и смърт. На помощ му дошъл и опасният враг на Петко Славейков, Митхад паша, който изпаднал в ярост от това, че български вестник се осмелил в Цариград да пише, че ако турците не дадат път на правилното и законно развитие на българския народ по мирен път, те ще го постигнат с революция. Вестник „Македония“ бил спрян, а Славейков арестуван. В цариградския затвор той попаднал в килията на политическите затворници, където бил и Св. Миларов. Тук, без да обръщат внимание на това, че ги следят, те написали една брошура, в която развили идеите на статията „Двете касти и власти“ и я предали вън от затвора да бъде отпечатана. Само това било необходимо на Митхад паша. Той отдавна подозирал, че Славейков е във връзка с българските революционери и политически затворници. Сега Славейков бил обвинен, че има връзки с българския революционен комитет в Букурещ и че един от сътрудниците на в. „Македония“ бил политически затворник. В резултат на това обвинение извели всичките му ръкописи, затворили печатницата му, задържали и „мистериозната“ Катерина. По този повод в. „Свобода“ пише: „Славейкова съдят. А знаете ли каква е неговата най-голяма погрешка и защо е затворена Катерина? Славейков бил наместник на главния комитет, т. е. на покойния Раковски, защото Катерина някога си живеела в Букурещ при него. Хаджи Иванчовски работи!“². И на друго място: „Митхад паша е намислил да преобърне тайната полиция. При тая полиция ще бъде съставена и комисия, която ще да съди политическите престъпници (т. е. ще съди различни Катерини, които някога си служели на Раковски, а сега служат Славейкову)³. Като опровергава клеветите, отправени срещу Славейков, Любен Каравелов бие тревога за неговата съдба, защото се страхува, че в тъмницата със Славейков „може да се случи същото, което някога се случи с братя Миладинови“.

Макар и напълно разорен, когато излязъл от затвора, Славейков имал едно удовлетворение — че върху развалините на „Македония“ паднал и неговият противник, народният враг Хаджи Иванчо Пенчович, който бил принуден да напусне Екзархията.

Колко е стояла Катерина в затвора и кога е била освободена не ни е известно. Отново Славейков станал учител в българското училище на Фенер, където и останал да живее заедно със своя син Рачо. По това време Катерина не била с него. „След всички перипетии, разказва за това време Рачо, настана сиромашия до шия, според както обичаше да се изразява баща ми. . . Въпреки това, „аз прекарах с баща си няколко месеца такъв интимен живот, който ми е оставил неизгладими спомени за неговото душевно величие. . . При всичката мизерна обстановка на живота ни, аз не видях баща ми не само да падне духом, не само да прояви малодушие, но дори да се пооплаче от положението си. Той не промени нито характера си, нито обноските си спрямо мене и си посмъркваше емфиенде с онова познато дорбродушие, което съставляваше отличителната черта на неговата блага душа. . .“⁴

¹ Спомени от цариградските тъмници, София, 1881 г. стр. 190.

² „Свобода“, г. III, бр. 9 от 26. VIII. 1872 г., стр. 69.

³ „Свобода“, г. III, бр. 10 от 2. IX. 1872 г., стр. 76.

⁴ Рачо Славейков. Петко Рачов Славейков, 1927, стр. 41.

След няколко месеца, както пише и Св. Миларов, Славейков живеел отново в една стара турска къща, в покрайнините на фенерското предградие, заедно с Катерина. Отново тя става неотлъчна спътница в тези най-тежки за поета дни. Ето защо, съвсем неоснователно и клеветнически звучат думите на Ив. Найденов, че Катерина е използвала чувствата на Славейков с користна цел. Напротив, ние попаднахме на данни, че Катерина е помагала на Славейков не само като е уреждала дома му, но и в печатницата, където е извършвала освен техническа и редакторска работа. На заглавната страница на книжката „Зла жена“ четем: „Смешно представление в три действия от Й. Стерия Попович. Издава Екатерина Стойоглу, 1870 г. Цариград. В печатницата на в. „Македония“. Тук за втори път ние срещаме презимето на Катерина.¹

За да отстранят окончателно Славейков от Цариград, неговите приятели си послужили отново с Катерина: „Екзархията с владиците и съветът, пише Ив. Найденов на своя приятел Мл. Николаев в Белград, като зели най-висше скандалозният живот на г-н Славейков, който при всичко, че се обещал на комисията да напусне ония две жени, на които е хванал къща в Топкапан и които живеят твърде разкошно на негов гръб, а да си доведе фамилията и пр. следва да върви по този път, който го и разсипа. . . След всичко това, отвори се училищният въпрос, и наистина дядо Христо (Тъпчилещов) и Г. Чомаков поискаха да развалят решението на прежното заседание, скараха се, и понеже г. Славейков присъствуваше и постоянноствуваше да иска да бъде учител, чу истини, но твърде горчиви за него. И аз се зачудих на коравостта на очите му! . . Осъдих в себе си тия, които си позволиха да му кажат в очите онова, което той отзаде си чува всякой ден и излезох. . . “²

Разбира се, това са думите и това е начинът, по който вижда нещата Ив. Найденов, редакторът на в. „Право“, един от най-опасните врагове на Славейков, който има голям дял за спирането на „Македония“. За клеветите му срещу Славейков Л. Каравелов го нарече шпионин.

Борейки се храбро за прехраната си и не отстъпвайки нито от идеите си, нито от чувствата си към Катерина, Славейков решава да стане учител в Одрин. Тук той идва пак със своето голямо и оригинално семейство — учениците си, между които и е Димитър Благоев, и Катерина. Във връзка с това Найденов пише: „Колкото за г. Славейков, той се настани вече в Едрене. . . завчера е проводил Ивана свой (сега поп!) да му прибере книжката и да изпрати харемът му, . . защото освен Катерина, той храни и гледа и сетра й, попадаята Иванница, със всичките й деца. . . “

Ние и този път не можем да се съгласим с коментара, който прави Ив. Найденов на събитията, нито можем да видим нещата така, както той ги е виждал. Ако Катерина е дружила със Славейков за парите и издръжката му, то точно по това време тя е трябвало да го остави, а не да го следва навсякъде, нещо, което дотегнало и на собствената му жена. Защото известно е, колко пъти Славейков е викал жена си в Цариград, където му е било страшно тежко да живее сам, живот пълен с неслоди и лишения. „Какви нужди и какви тегла тегля, за да отворям на слепите очите с клечки — пише в едно писмо той, никой не знае.“ Но Ирина не е пожелала, още веднъж, както много пъти преди това, да изложи живота на децата си на неизвестност. Тя знаела вече от опит, че благосъстоянието на мъжа й е съвсем нетрайно, и че много лесно той може да остане без сто-

¹ Дневникът на в. „Македония“, Литературен архив, т. I, 1959 г., стр. 110.

² ДБВК — БИА, ф. Св. Миларов, дел VII от 2. X. 1873 г., л. 116 и т. н.

тинка, както и останал не след дълго. А там, в Цариград, тя не е могла да има поддръжката на баща си и братята си, с помощта на които отгледала децата си. Ето защо, този път тя не последвала Славейков. Така че съдбата на тази, която е решила да придружава поета в жизнения му път, не е била за завиждане, нито е била лесна.

В Одрин Славейков не можал да се задържи. Той не получавал дори заплатата за труда си. Скоро изпаднал в неудържимо материално положение. Бил арестуван за дългове и откаран в Цариград. Така Славейков оставил създаденото с такъв труд и ентусиазъм българско училище, за мъка на малцината одрински патриоти, останали все още с будно национално съзнание, в този изгубен вече за българщината град. Известно е как се е борил той след това да остане в отоманската столица, как се е мъчил да сътрудничи на разни вестници и списания. Всичко било без успех, след като не пожелал да продаде идеите си. Неприятелите му били по-силни от него. Най-сетне той решил да напусне Цариград и да се върне в България. Станал учител в Стара Загора. Тук той имал смелостта да доведе не само учениците си, но и Катерина. Той ги настанил в къщата на някой си Хаджи Герман, която имала голяма и хубава градина. Катерина се грижила за момчетата.¹ Славейков бързо се свързал с интелигенцията на града и станал ръководител на неговия духовен живот. За своите ученици той бил революционер. Такъв го виждала и Катерина. Димитър Благоев навсякъде в автобиографията си го нарича „национал-революционер“ и „бунтовник“. Младежите се събирали в градината на Хаджи Герман, където живеела Катерина и се учили да пеят съчинените от поета бунтовни песни. Неговият ученик Б. Богданов разказва за това време: „Годишните изпити, които бяхме почнали, се прекратиха и училището се затвори, а дядо Славейков поръча на учениците от V кл. и по-възрастните от VI-ти клас да ходим всеки ден в градината, гдето живееше неговата слугиня Екатерина, да учим песни за посрещането на русите. . .“²

Към края на 1876 г. се преместило от Трявна и семейството на Славейков. Присъствието в града на Катерина става причина за тежка семейна драма, за която поетът споменува в едно свое писмо.³ Семейните неприятности дотолкова разстроили поета, че той решил да сподели мъката си, колкото и да му било неприятно това, с най-големия се син — Иван. След като го предупредил „да не прави никому ни намек за онова, което му явява“, Славейков пише за „непоносимото положение в къщи, резултат на увредено и непоправимо женско самолюбие, от една страна, и на стъпкано и дълбоко обидено честолюбие, от друга. Основната причина за това положение между него и жена му била „не посрещането на мислите и понятията ни във възгледовете на светът, неравенството на характерите ни.“

Поради всичко това Славейков изпаднал в такава душевна криза, че не бил в състояние да върши и дори своята любима литературна работа. „От всичко най-много ме съсипва туй нечакано отведнъж умръзване към книжовни занятия, пише той, което беше за мене до сега единствена разтуха и белег на живот. . . не мога ни два реда сериозни да напиша, колкото и да се мъча. . . аз забравих всичко, като станах равнодушен към

¹ С. Баева, Неизвестни записки на П. Р. Славейков от руско-турската война 1877—1878 г. Сп. „Лит. мисъл“, кн. 5, 1958 г., стр. 118.

² Арх. ПРС., п. XVIII.

³ Писмо до Иван Славейков от Стара Загора, 5 декември 1876, Н. Табаков, Неиздадени писма на П. Р. Славейков, Лит. архив, т. I, 1959, стр. 273.

всички. Нищо не възбужда в мене страст и рвение към труд, който до сега беше единствената ми разтуха.“

Тук е мястото да кажем и няколко думи за Ирина, жената на Славейков, с която той се задомил през 1853 г. Тя била дъщеря на Иван Райков, тревненски първенец. Всъщност семейната драма на поета започнала не в Стара Загора, а още от онези години, в които той почувствувал, че душата на красивата тревненска девойка, с която свързал живота си, е студена, неотзивчива към онези богати чувства и нежни трепети, с които живеел младият поет, създател на любовната лирика в нашата литература. Семейната драма на поета започнала от онези години, в които той разбрал, че неговото пламенно патриотично чувство, неговата обществена и политическа дейност, които станали още от най-ранна възраст до сетния му дъх смисъл и съдържание на живота му, в името на които той бил готов да жертвува и себе си, и обичта към децата си, и любовта си, и всичко скъпо, което притежава, не намерили отклик в душата на неговата любима. Тя често с учудване го питала за какво хаби сили и време, защо губи чувства за вятъра, за несериозни и ненужни неща. Тя не споделяла и неговите прогресивни за времето възгледи за образованието и за положението, което трябва да заема жената в семейството и общественния живот на страната. Обичта му към нея се отразявала в старанието му да я научи да чете и пише, да я просвети и издигне до там, че да може тя да бъде негова другарка. Всичко това било за Ирина „ветърнически идеи“. Тя уважавала деловите и практични еснафи, чиято дейност била насочена към добруването на собственото им семейство. Това са били всъщност и официално признатите добродетели в средата на тревненския „елит“. Своите възгледи за живота Ирина защищавала с характер и твърдост и не отстъпвала от тях. Така застанали те един срещу друг — два различни характера, два различни свята.

Борбата, която Славейков водил вън с консерватизма на „старите“, с българските чорбаджии и търговци, горяла и вътре в семейството му с не по-малка сила и драматизъм. И често пъти неговата нежна, общителна и чувствителна душа на поет, неговият весел темперамент го карали да прави отстъпки, на които Ирина отговаряла с неразбиране. Тогава тя вярвала още повече в собствената си сила и правота. Грижата по отглеждане на децата (шест момчета и две момичета), особено докато били малки, изцяло паднала върху нея. Саавейков, увлечен в обществена работа, не само не ѝ помагал, но често оставял семейството си без пари, на издръжката на нейните родители. Отлична стопанка, тя с твърда и уверена ръка водила домакинството, укрепвала авторитета си в семейството и все повече и повече гледала пренебрежително на мъжа си. Поради борбите, които водил с чорбаджии и гръкомани, както е известно, Славейков бил гонен от село на село, животът му едва ли не бил скитнически. Не разбирайки неговите стремежи, Ирина го упреждала. На страна от нейния кръгзор и интереси останали и неговите книжовни занимания. На тях тя гледала също като на нещо несериозно, тъй като с тази работа той не можел да прехрани даже и семейството си. В стихотворението „Ставам рано отзарана“, което той изпратил в писмо до Иван, през януари 1877 г., поетът рисува една такава семейна картина. Той станал рано сутринта, за да работи, но жена му, сърдита, не го оставя на мира:

„Станал да гори свеща. . .
да ми пише и чете,
на масрафа ти помага

зер туй писмо и четмо. . .
Белким санким е за в къщи
тоз труд дене и ноше!

Все за вятъра се быци,
а домът ни запусте. . .
Децата му, боси, голи,
сам той учен и голак,
жената му дрипи носи —

той, виж, книги купил пак. . .
Брашно няма, дърва няма —
той не мисли за това,
а звездите ще ми снема. . .
Не ме господ отърва!¹

Увлечен изцяло в борба за свестяване на българския народ, без да цени време и сили, потънал в денонощен труд и лишения, той все повече и повече имал нужда от една духовна подкрепа, от другарка, с която да сподели мисли, стремежи, радости и скърби. Защото какво е бил живота за Славейков вън от неговата политическа борба — смисъла на неговото съществуване?

В онова време, в което патриотизмът станал основен патос на живота, не само обществената борба, не само поезията, но и любовта трябвало да бъдат свързани с него. Така може да се обясни, че Славейков, както Ботев и Каравелов, които бяха велики представители на една велика епоха, търсеха в лицето на жената да съчетаят сърдечните чувства с живата обществена дейност. В своята любима и Славейков, както Хр. Ботев, който изрази най-добре това в стихотворението „До моето първо либе“, искаше да почувствува същата сила на убежденията, същия патриотичен пламък, пред който живота и еснафските радости на отделната личност изглеждаха съвсем бледи и незначителни.

Такъв тип жена е била Катерина. Не е случаен фактът, че тя е дружила и с Г. С. Раковски до самата му смърт. С нея заедно Славейков водил борба за своите убеждения, расъл в тая борба, калявал волята си, избистрял мирогледа си. Тя го вдъхновявала и му давала сили да се бори с трудностите. От друга страна, и Ирина, жена му, имала своя правда. На нейна страна е бил и общественият морал. Оттук произлиза и трагизмът на положението, което довело поета до дълбоко, почти непоправимо отчаяние.

Славейков изживял бурно своята мъка, но скоро, без да е отстъпил от онова, на което държи, той се съвзема. Изключителните исторически събития отново го увличат в бурния водовъртеж на политическия живот. Започва Руско-турската война. Славейков е всичко в Стара Загора. Той организира посрещането на освободителната войска, ръководи управлението на града, организира разузнавателни отряди. Въпреки че ясно предвиждал печалната участ на Стара Загора, до последния ден и час бил на своя пост. Дори в момента, когато турците вече навлизали в града, той запазил самообладание и продължил работата си по отбраната. Но силите били неравни и положението неудържимо. „Когато всичко около мене, разказва по-късно той, беше гръм и дим, врясък и писък, плач и рев, когато войските се отдръпнаха от позициите си и почти всичко живо беше излязло извън града, . . . аз възседнал на кон, обрънах гръб и се отправих към домът си. . . По мене вече летяха турските куршуми и краищата на града, отгдето настъпваше неприятеля, издигаха големи пламъци във въздуха. Всяка минута бавене беше смърт.“

В този ужасен момент той се сетил за своята скъпа Катерина. Полежал към градината на Хаджи Герман, където уговорили да го чака. Но било вече късно. Оттам су чували само турски викове и гърмежи. Нямало я Катерина. . .

„След връщането на турците и опожаряването на Стара Загора, раз-

¹ Избрани произведения под ред. на Б. Пенев, София, 1927 г., стр. 171.

казва в своите спомени неговият ученик Иван Христов, всички от града избягаха на север към Балкана. . . Аз с някои и други другари. . . преспах в село Мъглиш. Сутринта узнах, че и учителя ми г. Славейков пристигнал в това същото село и се намирал в манастиря. Аз незабавно се отправих за манастиря и намерих там своя драг учител потънал в грижи, мисли и в голямо униние. „Иване, ми каза, и ти ли си тука? Не видя ли нейде Катерина?“ — Не съм, отговорих“. Иди, синко, до Казанлък и разпитай добре, и довечера си ела пак тук в Мъглиш, че после отук ще преминеме Балкана за Травна. „Ами децата Ви, учителю, къде са?“ „Баджанак ми се погрижил за тях та ги спасил от явна погибел“ . . . Сутринта на 21 юлий отидох в Казанлък и разпитах всички познати мен загорци за Катерина, но никой нищо не знаеше за нея. . . Аз се завърнах още същия ден в село Мъглиш. . . След известието за неизвестната съдба на нещастната Катерина (учителят ми) стана още по-нажалителен. Вижда се, че беше потънал в дълбока скръб. . . На моите редки запитвания беше хладнокрѣвен и така индиферентен, щото ми се струваше, че не ме чува що му говоря.“¹

Дръжте, братя, и удрете,
то ся види, че ще мрем,
да умреме с нож в ръцете,
живи да ся не дадем!

Твоят глас бе, о мой цветъе
чух го ази и познах,
тъй каквото поживя ти
и умираш тъй без страх.

И тъмници и затвори
и окови запозна,
и те нищо не събори,
беше ти юнак жена.
За народност със мъжете
тегли колкото живия
и с реворвел във ръцете
за народа ти умря.

¹ Спомени на Иван Христов. Арх. ПРС, п. XVIII.

Ти показа се примерен
и добър мой ученик,
а учител аз неверен. . .

Но той я моли да го разбере, да не го презира, защото не е устоял на душата си, защото не е пожертвувал живота си:

За страхлив недей ме има,
не страхувай се за мен.
Не мисли, че там във въртопа
на бойът и аз не бях,
че побегнах напред топа
и под страх глава заврях.
Всред безбройните полети
и крошуми като град,
тичах тебе да намеря
и до тебе да умра.

Когато се уверил, че е закъснял и нея вече я няма, той решил, че не трябва да се предава на явна смърт:

Сърце ми се не отчая,
но от мъст се възгорде —
утре пак се мож умре.

Обърнал коня си към планината и „над пожарището на града се закле“ да отмъсти на тези вековни врагове заради всичките мъки, които е изпитал неговия народ от тях по-рано и сега. Ние знаем, че поетът е останал верен на своята клетва. Известен е вече безпримерният му героизъм в Освободителната война.

И отмъстих, бъди доволна
сянко, мъченическа,
с толкоз жертви и от мойта,
теб придадена
старческа уже ръка. . .

Така завършва стихотворението. То е ценно за нас като единствена изповед на писателя, която засяга този важен момент от живота му. Тук той говори открито за Катерина. За него тя е героиня, юначна българка. Такава я знае той и такава я обича. Образът на Бойка войвода до голяма степен ни напомня Катерина. Замислената през 1853 г. от него поема имала за прототип една смела българка, за която се носело предание в Търновския край. Но сега, през 1873 г., когато Славейков преработва и вече издава поемата, не му ли е била вдъхновителка и самата Катерина?

Това стихотворение ни разкрива и миогледа на Славейков през тези години, когато той е приел вече борбата за национално освобождение и не само я е подпомагал, но и сам е участвувал в нея. В този дух, както сам казва, той е възпитавал и Катерина.

На още едно място в тетрадките на Славейков попаднахме на стихотворение за Катерина, озаглавено „На гробът ѝ“

Тук някога, на туй място
миришеше цветъе,
сега тука аз въздишам,
жалост ме сполете.
Тука птици милопойки
весело са пели,
сега кукат куковици
ядове са сплели.
Тук някога извираше

радост и умилье,
сега вече тука никне
жалост по босилъе.
Жален днеска бера цветъе
тук на гробът неин,
поливам го с горки сълзи
за спомен жалейн.
Ах, та аз я тъй обичах
кат росата цвекъе!
Ох, било е някога си
— не ще бъде веке. . .¹

Загубил своята любима, загубил всичките си ръкописи, неиздадените си стихотворения, материали, писма, всичко онова, което е събирал с години, загубил най-после малко след пожара и най-талантливия си син Райко, поетът остава самотен, нещастен, убит. Той се чувства като изгоряло след гръмотевица дърво, което вече не може да се възвърне към живот. По цял ден стои над масата, без да напише нито ред. В един такъв момент е нахвърлял и това свое незавършено стихотворение.

В къщи, о боже, самичък останал
аз кат в пустиня стоя,
гордо не вика гласът ми
нейната мила душа. . .
Няма я вече! . . . Минаха се дните
пълни с буря, с любов! . . .

През 1875 г. Славейков обнародва в „Кратък месецослов“ стихотворението „На нова година“. Това е единственото стихотворение за Катерина, което ни въздействува със свите художествени качества. Вероятно, към края на 1875., когато е трябвало да се завърне вече в родната си, той е решил да се раздели с Катерина. Чувствата, които е изпитал при тази раздяла, са отразени тук.

НА НОВА РОДИНА

Ново лято, нов ден аз посрещам,
но оставам пак при мисъл стара!
Тебе мисля, мъки да'н усещам
и за-теб да чезна в горест яра.

Мила моя, в милост оправдана!
Мило ми е твоят свидно име
и готов съм на всички страдания
само тебе на света да има.

Ти си само на света за мене
все що красно, все що мило, свидно
и за тебе свето е търпенье,
мъки, тегла, нещо безобидно,

Твоя спомен всичко заглушава,
той ме кара стихове да пиша,
сал за тебе днес ми сърце бие
с теб живея, за теб само дишам. . .²

Това стихотворение е художествено признание за неговата закъсняла любов. То стои далеч от известните Славейкови любовни песни.

¹ Арх. ПРС, п. IV, т. 2, л. 88 и л. 2.

² Арх. ПРС, п. IV, т. 2, л. 87; стихотворението е обнародвано от Б. Пенев със съкращения. В ръкописа има още един куплет.

Тук няма нито следа от техния натурализъм, нито следа от тяхното „патетично“ чувство. Това е гласът на силна, проверена в радости и страдания любов, истинско и богато душевно чувство. И ние виждаме до какво състояние на вътрешно просветление се е издигнала душата на поета. Любовта е станала свята, беззаветна обич към жената, която е „всичко красно, мило и свидно“, за него. Когато говори за Катерина, Славейков употребява често думата „милост“, която съвсем не е характерна за другите му любовни стихотворения. В стихотворението „На гробът ѝ“ той казва — „тук някога извираше радост и умиље“, а в откъса от стихотворение той си спомня пак за „нейната мила душа“. Тук поетът отново се обръща към Катерина с думите „Мила моя, в милост оправдана!“ Любовта е прераснала в по-възвишено чувство, тя е станала „милост“. Има една народна песен, в която младежът казва на девойката, че „я люби и милее“. Народът поставя по-високо от любовта чувството за милост, защото то е всеотдайно и безкористно. Така го разбира и Славейков. Той приема тази „грешна“ любов, въпреки своите душевни терзания, защото „тя е в милост оправдана“, защото тя е „света любов“. В стихотворението „На нова година“, Славейков е изживял и сантиментализма и романтизма на предишните си любовни песни. И тук той достига до мисълта да умре, но докато в сантиментално-романтичните му стихотворения читателят съвсем не може да повярва, че неговият лиричен герой наистина ще умре, и знае, че тази декларация е направена, защото така е било модно да се каже, сега той вярва на поета, че наистина би дал живота си за своята любима. Чувството на поета е чуждо на всичко фалшиво. Със своя инстинкт за реалното, той търси източник за утеха тук, „на земята“ в тази същата действителност, която го е накарала да се раздели с любимата жена. Не мечтае за някакъв друг приказен свят, където да се отдели с нея, а напротив, казва, че „ще има свято търпение“, ще „понася мъките и теглата“ на съвестта си, хулите и присмехът на околните, и ще продължава да я обича. Той страда от противоречията на живота, но сякаш признава тяхната фатална неизбежност и не си поставя неосъществими идеали. Този реален възглед за света е напълно славейковски.

Единственото стихотворение, което поетът обнародва през живота си за Катерина, с беззаветното и нежно чувство, което се излъчва от него, не само че не „развращава“, както на времето са се опитвали да казват, но възвисява. . .

Дълго време след Освобождението Славейков е преписвал и обработвал това стихотворение. Обичал го е. Навсякъде в ръкописите му, където има знак, че е мислил за Катерина, поетът винаги свързва тоя горестен спомен със своята старост. И много често, почти винаги, след стихотворението „На нова година“, той преписва и стихотворението „Стар съм“.

... Свършено е. . . свят ми ружан,
нищо за мен няма хас. . .
Виждам вече не е е нужен
мене никой, ником аз. . .¹

Така завършва голямата любов на пламенния патриот, на нежния поет Петко Славейков, за която трябваше да знаем, за да почувствуваме по-дълбоко творчеството му, за да разберем по-правилно живота му.

¹ Арх. ПРС, п. IV, т. 2, л. 88.